

Турдалиев И.К.

НАРЫН ЖЕРГЕСИНДЕ БИЛИМ БЕРҮҮ ТАРМАГЫНЫН КАЛЫПТАНЫШЫ

Турдалиев И.К.

ФОРМИРОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ В НАРЫНСКОЙ МЕСТНОСТИ

УДК 37.(09)

Тарыхый маалымат боюнча Нарын жергесинде алгачкы орус-жергиликтүү жатак мектеп 1905-жылы Ат-Башы айылында ачылып, 1909-жылы ушундай ыкмадагы билим берүү багытындагы мектеп Нарын шаарынын калкынын сабатсыздыгын жоюу максатында иштей баштаган. 1920-жылы Нарын жергесинде алгачкы улуттук мектептер ачылып, өзгөчө сабатсыздыкты жоюу жана эл агартуу боюнча массалык түрдө иштер тынымсыз жүргүзүлгөн.

Ошол мезгилде кыргыз элинин сабаттуулугун жоюуда эбегейсиз зор эмгек сиңирген Нарын жергесинен чыккан көрүнүктүү агартуучу-окумуштуулар: Осмонаалы Сыдык уулу (1875-1940-ж.), Арабай уулу Эшенаалы (Ишенаалы) (1882-1938-ж.), Ыбырайым Абдырахманов (1888-1967-ж.), Сатыбалды Нааматов (1905-1938-ж.) жана башкалар алгачкылардан болуп, кыргыз тилинде окуу китептерин жазышып, Улуттук мектептин калыптанышына салымдарын кошушкан.

Осмонаалы Сыдык уулу – тарыхый-илимий эмгектерди, Арабай уулу Эшенаалы – 1924-жылы араб графикасынын негизинде тунгуч кыргыз алфавитин түзүп, «Кыргыз алиппесин» жазса, Ыбырайым Абдырахманов – кыргыз руху болгон «Манас» эпосу баштаган дастандарды жана элдик фольклордук чыгармаларды чогултуп, урпактарга калтырган жана алгачкы мугалимдерден болгон.

Сатыбалды Нааматов 1927-жылдан баштап азыркы Улуттук университетте (ошол кездеги Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институт) окутуучу болуп иштеп, ошол кездеги эң алгачкы көрүнүктүү окумуштуулар: К.Тыныстанов, Е.Д.Поливанов, Т.Актанов жана башкалар менен илимий жактан байланышта болгон. Эң биринчилерден болуп, илимпоз катары кыргыз тилин окутуунун ыкмасы боюнча окуу китебин жазып, орто мектептерде окутууну политехникалаштуруу боюнча маселе койгон. Окумуштуу катары кыска убакыттын ичинде кырдан ашык орчундуу эмгектерди жазган.

1920-жылдан баштап Нарын шаарында советтик билим берүү системасы орноп, 1940-жылга чейин тынымсыз жүргүзүлгөн агартуучулук иштердин натыйжасында, Нарын облусунун эли сабатсыздыгын жоюуга жетишип, жалпыга милдеттүү орто билимге ээ болуу маселесин чечүүгө кадам шилтеген.

Алгачкы мамлекеттик китепкана облустун аймагында 1926-1930-жылдарда ачылып, 1920-жылы Нарында бир окуу үйү, эки кызыл боз үй болуп, сабатсыздыкты жоюу боюнча иштерди жүргүзгөн. Бүгүнкү күндө окурмандарды тейлеген Нарын

шаарындагы 1972-жылы кайрадан толукталып жаңыланган Орозбак уулу Сагынбай атындагы Нарын облустук китепкананын түзүлүшүнө негиз болгон. 1927-жылдан баштап Нарын расмий түрдө шаар статусуна ээ болуп, бүгүнкү күндө облустун жана Нарын районунун борбору болуп эсептелет. Советтер Союзунун бардык шаарлары сыяктуу эле, совет мезгилинде Нарын шаарында ар түрдүү багыттардагы адистиктер боюнча окуу жайлар 1930-жылдардын аяк ченинен баштап ачыла баштаган.

Бүгүнкү күндө иштеп жаткан педагогикалык багыттагы Нарын педагогикалык атайын орто окуу жайы 1939-жылы ачылып, 1951-1955-жылдары эки жылдык мөөнөттө Мугалимдерди даярдоо институту болуп турган жылдары Кыргызстанга жана Советтер Союзуна белгилүү инсандар: Социалисттик Эмгектин Баатырлары – К.Мамбеталиев, А.Койчуманов, илимпоз-окумуштуулар: А.Табалдиев (философия илимдеринин доктору, Илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти), Д.Мамбетов (Кыргызстанда ядролук физика боюнча эң биринчи китеп жазган көрүнүктүү окумуштуу), эл жазуучулары – Ш.Бейшеналиев, Н.Жүндүбаева окушуп, илимге жана эмгекке кадам шилтешкен.

Нарын медициналык атайын орто окуу жайы 1945-жылы негизделип, Республикалык Кызыл Крест жана Кызыл Жарым ай коомунун эки жылдык курсу катары ачылган. 1955-жылы медициналык атайын орто окуу жайы болуп түзүлүп, 1962-жылдан бери фельдшерлерди, акушерлерди, жалпы жана балдар профилиндеги медициналык сестраларды даярдайт.

1956-жылы Нарын айыл чарба техникуму ачылып, облустун мал жана айыл чарбасына керектүү болгон ветеринария, зоотехнология, агрономия багытындагы адистерди даярдайт баштаган. Азыркы убакта бул адистиктерден башка эколог жана экономисттерди да даярдоодо.

1970-жылдан баштап Советтер Союзунда жалпыга милдеттүү түрдө орто билим алуу боюнча билим берүү системасы ар бир республикада ийгиликтүү жүргүзүлүп, ишке ашкан. Орто билим берүү майданында эң мыкты педагогикалык талыкпаган ишмердүүлүктү көрсөткөн, чыгармачылык менен иштеп бай тажрыйбага ээ болгон Нарын жергесинен чыккан советтик педагогдор Көкөбай Мамбеталиевге жана Апыш Койчумановго агартуу ишинде эмгеги сиңгендиги үчүн Социалисттик Эмгектин Баатыры деген Советтер союзундагы эң жогорку наам ыйгарылган.

1995-жылы 11-ноябрда Нарын шаарында Кыргыз архитектуралык курулуш институтунун филиалы (директору б.и.к. Атанаев Т.Б.) ачылып, Нарын мамлекеттик университети ачылганына чейин иштеп турган.

Бүгүнкү күндүн жашоо шартты, талабы жана дүйнөлүк масштабда илим-билимдин өсүшү, коомдук формациянын өзгөрүшү, Советтер Союзунун курамындагы мамлекеттерде социалисттик системанын кулашы, Кыргызстандын эгемендүү мамлекет болушу билим берүү системасынын кайрадан өзгөрүшүнө алып келди.

Нарын мамлекеттик университети 1996-жылдын 22-май айында Кыргыз Республикасынын Президентинин Указы менен Нарын айыл чарба техникумунун, Мамбетакунов Кадырбай атындагы педагогикалык окуу жайынын, облустук Мугалимдердин билимин жогорулатуу институтунун жана Кыргыз архитектуралык курулуш институтунун облустук филиалынын базасында Нарын шаарында ачылган.

Университеттин ачылышы Нарын эли үчүн чоң сыймык болуп, республикага керектүү жогорку билимдүү кадрларды даярдоо менен гана чектелбестен, калктын социалдык, маданий маселелерин чечүүгө да салым кошту жана кандайдыр бир деңгээлде саясий мааниге да ээ болду.

Нарын Кыргызстандагы эң бийик тоолуу жер, кыш мезгили узак, суук, жашоо шарты татаал болгондуктан, калыптанып калган эски көз караш боюнча жогорку окуу жайдын анча деле кереги жок деп эсептелип келген. Университеттин ачылышы жана ийгиликтүү ишмердиги мындай көз караштын туура эместигин көрсөттү жана ар бир облуска жогорку окуу жайдын болушу зарыл экендигин далилдеди. Бүгүнкү күндө Нарын университети Түркия, Кытай, Корея, Америка жана башка чет элдик жогорку окуу жайлар менен байланышып, окутуучулар жана студенттерибиз ал жактарда болушуп, билимдерин өркүндөтүшүп, алардын билим берүү системасы менен жакындан таанышууда.

Нарын университети ачылган күндөн баштап юриспруденция, финансы жана кредит, бухгалтердик эсеп жана аудит, менеджмент, кыргыз тили жана адабият, англис тили, математика жана информатика, электрэнергетика, транспорт каражаттарын уюштуруу, айыл-чарба өндүрүшү жана ветеринария боюнча жогорку билимдүү адистерди даярдай баштаган.

Нарын облусунан чыккан илимдин жана техниканын ар түрдүү тармактары боюнча көптөгөн илимдин кандидаттары, докторлору бар экендигине карабастан, Нарын университетине керектүү кадрлар өз убагында университетти көтөрүү, жардам берүү максатын көздөп, өз каалоолору менен күргүштөп келе койгон жок. Ошол учурда университет кандидаттык, докторлук окумуштуулук даражасы бар кадрларга өтө муктаж болуп турган эле.

Бүгүнкү күндө университет бул маселени жеке өзү чечкенге багыт алып, илимий изилдөө иштерди жүргүзүүгө көңүл бөлүп, профессордук-окутуучулук курамдын тынымсыз эмгектенүүсүнүн, аракетте-

нүүсүнүн натыйжасында, жыл өткөн сайын көбүрөөк кандидаттык, докторлук иштер жакталууда.

Университет ачылган күндөн баштап, өз каалоолору жана билим берүү максатын көздөп ак ниеттери менен келишкен: Жаманкулов Жанат Медетович (тарых илимдеринин кандидаты, университеттин тунгуч ректору), Абдылдаев Обозбек Талипович (физика-математика илимдеринин кандидаты), Атанаев Токтосун Бегалиевич (биология илимдеринин кандидаты), Дюшекеев Кубанычбек Дөөткулович (техника илимдеринин кандидаты), Өмүралиева Дамира Кемеловна (экономика илимдеринин кандидаты), Сияев Таштанбек Моңолдорвич (техника илимдеринин кандидаты), Турдалиев Иманжапар Касиевич (химия илимдеринин кандидаты), Турдугулов Али Турдугулович (педагогика илимдеринин кандидаты), Эшиев Асылбек Мирзатиллаевич (педагогика илимдеринин кандидаты) биринчилерден болушуп, университетте окуу процессинин жөнгө салынышына, өз деңгээлинде башталышына колунан келген жардамдарын беришип, туңгуч студенттерге эң биринчи лекция окушкан жана алгачкы салымдарды кошкон окумуштуулардан болуп калышты.

Туңгуч ректор Жаманкулов Жанат Медетович жетектеген жаш университеттин жамааты кыска убакыттын ичинде республикадагы жогорку окуу жайлар, чет өлкөлүк уюмдар, фонддор (АКСЕЛС, АЙРЕКС, Кыргызстандагы Сорос фонду) менен байланыштарды түздү. Университет жогорку окуу жайга даярдоо, илим изилдөө, эл аралык байланыш бөлүмдөрүн түзүп, Нарын облусундагы таланттуу балдарга терең билим берүү максатында университеттин алдында мектеп-лицейди ачып, иштетүүгө жетишти.

Бүгүнкү күндө Нарын мамлекеттик университетинин ачылганына 15 жыл болду. Ушул жылдардын ичинде ректорлор: Жаманкулов Жанат, Акматалиев Алмазбек, Калдыбаев Салидин Кадыркулович жана профессордук-окутуучулук курам республикабызга керектүү ар түрдүү багыттагы жогорку билимдүү адистерди даярдап, кандайдыр бир деңгээлде эмгек сиңиришти.

Университетте жыл өткөн сайын билим алып жаткан студенттердин саны жана сапаты жогорулап, аларга жараша окутуучулардын курамы жана окумуштуулук даражалары да өсүп, Нарын жергесинде бирден бир билим берүүнүн, илимдин, маданияттын булагына айланды.

Азыркы убакта Нарын мамлекеттик университетинде күндүзгү бөлүмдө төрт факультет: агрардык-техникалык факультет, педагогикалык факультет, экономика, бизнес жана башкаруу факультети, филология факультети, сырттан окуу бөлүмүндө – үзгүлтүксүз-дистанттык билим берүү факультети жана Аскер кафедрасы бар.

Булардан сырткары университеттин алдындагы Нарын педагогикалык колледжи, Агрардык-экономикалык колледж, Мугалимдердин билимин өркүндөтүү борбору облуска керектүү адистерди даярдоодо жана кадрлардын билимин өркүндөтүүдө көптөгөн ийгиликтерге ээ болууда.

Университет ачылганда бир гана окуу корпусуна ээ болсо, азыркы убакта төрт окуу корпусу, дээрлик бардык спорттун түрлөрүн өткөрө турганга шарты бар, дене тарбия чындоо «Намыс» спорт комплекси, Соң-Көл жаштар жана студенттер маданият сарайы, бардыгы болуп беш окуу жана бир маданий-массалык иштерди өткөрө турган корпуска ээ.

Ар бир факультетте интернет түйүнүнө кошулган компьютердик класстарда студенттер өздүк, курстук жана дипломдук иштерин; окутуучулар окуу процессине жана билим берүүгө байланышкан иштерин аткарууга мүмкүнчүлүгү бар.

Профессордук-окутуучулук курамды жана студенттерди үзгүлтүксүз тейлеген Илимий китепкана 1 абонементтен, 2 жалпы окурмандар залынан, мезгилдүү басмалар жана илимий маалыматтардын залынан, кийинки убактарда түзүлгөн электрондук окуу залынан турат. Бүгүнкү күндө Илимий китепканада 78992 миң даана ар түрдүү багыттагы адистиктердин окуу китептеринен жана Эл аралык мамилелер бөлүмүнүн борборлорунун фондусун кошкондо 100 миңден ашуун китеп фондусу бар. Россиядан чыгып жаткан 20дан ашык ар түрдүү багыттагы илимий журналдар келип турат. Мындан сырткары университеттин 58 окутуучу-окумуштууларынын 139 окуу куралдары жана методикалык колдонмо китептери бар.

Университет эл аралык мамилелерге өзгөчө көңүл бөлүп, натыйжада англис, араб, кытай, корей, түрк, орус тил борборлору түзүлүп, студенттер чет элдердин тилин жана маданиятын, үрп-адатын үйрөнүшүп, кошумча билим деңгээлин жогорулатышып, аталган элдердин жогорку окуу жайларына баруу мүмкүнчүлүгүнө ээ болууда. Болгариядагы София университети, Москвадагы Лингвистика университети, АКШдагы Монтана, Грейт-Фоллс университеттери, Түштүк Кореядагы Похан, Куми шаарларындагы жана Кытайдагы Янглинг шаарындагы университеттер менен байланышта болуп, ал жактарда өтүп жаткан конференцияларга окутуучулар катышып келүүдө.

Ушул жылдардын ичинде 20 студент Европа өлкөлөрүндө окуудан өтүп келсе, 2007-2008 окуу жылында Европа союзунун «Erasmus Mundus» программасы боюнча 9 студент жана окутуучулар Түркия, Польша, Финляндия, Бельгия, Испания, Литва жана Чехиянын университеттеринде 1 айдан 3 жылга чейинки мөөнөттө болушуп, окуудан өтүп келишкен.

Профессордук-окутуучулук курамдын катарында университетте эмгектенип жатышкан жана илимге умтулган аракетчил окутуучулардын, окумуштуулардын эсебинен илимдин кандидаттары жана докторлору жыл өткөн сайын көбөйүүдө. Университет ачылгандан жылдан бери 5 докторлук (Сияев Т.М., Калдыбаев С.К. – педагогика; Сыдыков Ж. – философия; Өмүралиева Д.К. – экономика; Турдугулов А.- филология) жана 15 тен ашык кандидаттык (Ажыбаев Д.М. Эгимбаева Ж.Б., Сатыбекова М.,

Мунайтпасова Г. Аман кызы Б.- педагогика; Жантаев А., Заркунов А., Чоробаева Н., Көлбаева М., Чолпонбаев А., Ыйсаева Н., Сатылган кызы Г.– филология; Тоялиев С. – биофизика; Бекбоева М. – экономика; Молдалиев Э. – техника; Иманалиев С. – философия) диссертациялар жакталып, окумуштуулук даражага ээ болушту. Университеттин окумуштууларынын ичинен Заркунов Асан агайга билим берүүдө сиңирген эмгеги үчүн «Кыргыз Республикасынын эл мугалими» деген наам ыйгарылды.

Университеттин окумуштуулары тарабынан 32 монография, 139 окуу китептери жана окуу-методикалык куралдар, 300гө жакын илимий макалалар жарыкка чыгып, 12 автордук күбөлүк алынган. 1997-2008-жылга чейин университет «Илим жана билим берүүнүн проблемалары», «Кыргыз тилинин коомдук ролу», «Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн 2200 жылдыгы», «Илим жана техника» жана башка багыттар боюнча республикалык, жогорку окуу жайлар аралык жана облустук масштабда 12 ден ашык конференция өткөрдү.

Университетке келген жана анын жасап жаткан иштерин, жетишкендиктерин көргөн адамдар: өлкөнүн президенти, министрлер, губернаторлор, окумуштуулар, ар түрдүү кесиптеги адамдар жана чет элден келген урматтуу коноктор Нарын мамлекеттик университетинин гүлдөп-өнүгүшүн, кыргыз элинин илим билим алышына дайыма ак кызмат өтөшүн, таза илим-билимдин булагы болушун, таланттуу илимпоздордун, эң мыкты чебер адистердин чыгышын жана башка чын дилинен чыккан аруу тилектерин, каалоолорун айтышып, университеттин Ардак китебине жазып кетишкен.

Демек, жаңыдан ишенимдүү кадам шилтеп келе жаткан Нарын мамлекеттик университети – республикада жана дүйнөнүн жогорку окуу жайларынын арасында, билим берүү мейкиндигинде келечеги жана Ала-Тоодой өз орду, өз жолу бар университет. Залкар, урматтуу адамдардын айтып, жазып кеткен сөздөрү – катардагы жөнөкөй кызматтагы адамдардын жана профессордук-окутуучулук курамдын университетке болгон мамилесин, жасаган иштерин жана талыкпаган аракетин көрсөтөт.

Дүйнөнүн бийик жерлеринин бири болгон Нарын жергесиндеги касиеттүү Теңир-Тоонун ак кар, көк музунан башталган Нарын дарыясы Орто Азия жана Казакстанда өзгөчө мааниге ээ жана Кыргызстандын жүрөк кан тамыры болгон суусу мол дарыя. Бүгүнкү күндө Нарын дарыясынан алынган экологиялык жактан эң таза электр энергиясы республиканы толугу менен камсыз кылып, багып жатат.

Мына ушул касиеттүү Нарын дарыясынын суусундай – билимге мол, агымындай шар – элибизге пайдасы шар тийген, жүрөк кан тамырындай – жаштарыбызды тынымсыз билим-илим менен сугарган, Теңир -Тоонун ак карындай аппак, таза жана кылымдарды карыткан пайдубалы бекем илим менен билимдин кут даарыган ордосу бол, университетим.